

UTILE CUM DULCI

ZBORNİK U ČAST PAVLU KNEZOVIĆU

BIBLIOTEKA POSEBNA IZDANJA
Knjiga 14

NAKLADNIK

Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu

ZA NAKLADNIKA

Mario Grčević

UREDNICI

Rudolf Barišić

Marko Jerković

Tamara Tvrtković

RECENZENTI

Branka Grbavac

Ivana Jukić

Tiskanje ovog zbornika novčano je pomoglo Ministarstvo znanosti i obrazovanja
Republike Hrvatske.

UTILE CUM DULCI

ZBORNİK U ČAST PAVLU KNEZOVİĆU

Urednici

*Rudolf Barišić, Marko Jerković,
Tamara Turtković*

Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu

Zagreb, 2019.

SADRŽAJ

Predgovor	7
<i>Iva Beljan Kovačić</i> : Doprinos Pavla Knezovića proučavanju hrvatske književnosti u Bosni i Hercegovini	11
<i>Ante Marić</i> : Profesor Pavao Knezović, Franjevačka knjižnica Mostar i nakladnički niz <i>RECIPE</i> Hercegovačke franjevačke provincije Franjevačke knjižnice Mostar	21
<i>Relja Seferović</i> : Tajne knjižnice dubrovačkog Zavoda za povijesne znanosti HAZU	35
<i>Vatroslav Frkin</i> : Vukovarska samostanska knjižnica	51
<i>Maja Matasović – Ranko Matasović</i> : Etimologija latinske riječi <i>vesper</i> i indoeuropske božice noći	57
<i>Drago Župarić</i> : Stilske figure i stil u Ciceronovom govoru <i>Pro Milone</i>	63
<i>Zdravka Martinić-Jerčić</i> : Pristupi nastavi klasičnih jezika	83
<i>Vlado Rezar</i> : Lorenzo Valla o Konstantinovoj darovnici	99
<i>Tamara Tvrtković</i> : Tuberono novo ruho	109
<i>Jadranka Bagarić</i> : Latinski tekst Gjura Baglivija u nastavi latinskog jezika	121
<i>Branka Tafra – Petra Košutar</i> : Utjecaj latinskih gramatika na povijest hrvatskih gramatika	139
<i>Anastazija Vlastelić</i> : O gramatičkoj vezi sročnosti u gramatici fra Josipa Jurina	157
<i>Rudolf Barišić</i> : Latinisti iz studentskih klupa – o književnom stvaralaštvu klerika Bosne Srebrene	171
<i>Luciana Boban – Josip Grubeša</i> : Rukopisna gramatika fra Franje Ćorića	191
<i>Katica Krešić</i> : Morfološke i sintaktičke osobitosti <i>Zabave duhovne</i> fra Anđela Kraljevića	213
<i>Jelena Jurčić</i> : Izdanja hercegovačkih šematizama	231
<i>Marko Pranjić</i> : Pogled na ženu i njen odgoj i obrazovanje u antici	245
<i>Marko Jerković</i> : Poslušnost u <i>Opomenama</i> sv. Franje	263

<i>Daniel Patafta</i> : Opservancija 14. stoljeća s posebnim osvrtom na bosansku opservanciju	283
<i>Ivan Karlić</i> : Temeljni kristološki naglasci u teologiji Ivana Duns Skota	301
<i>Marija Pehar</i> : Slikovni prikazi Marije s Presvetim Trojstvom, ikonografski prikaz i teološka prosudba	317
<i>Robert Jolić</i> : Franjevci u Hercegovini od 14. stoljeća do odcjepljenja od Bosne Srebrene 1844. godine	335
<i>Zlatko Kudelić</i> : <i>Malleus Maleficarum</i> i <i>Disquisitionum magicarum libri sex</i> : najutjecajniji demonologijski priručnici ranoga novovjekovlja?	357
<i>Lovorka Čoralić</i> : Hrvatski iseljenici i crkva San Giuseppe u Mlecima (16–17. stoljeće)	379
<i>Tomislav Galović</i> : Fra Feliks Marija Bartoli (1679–1744) i fra Bernardin Polonijo (1885–1958): njihov rad na diplomatskim vrelima otoka Krka	399
<i>Miroslav Palameta</i> : Četiri Kačićeve pjesme izvađene iz Sagreda	417
<i>Zrinka Blažević</i> : Politika nacionalnih afekata u spjevu <i>Plorantis Croatiae saecula duo</i> Pavla Rittera Vitezovića	435
<i>Milan Vrbanus</i> : Karakteristike trgovačkih aktivnosti na tridesetnici u Donjem Miholjcu 1713. i 1715. godine	449
<i>Stipe Kutleša</i> : Ruđer Bošković u hrvatskoj i svjetskoj znanosti, kulturi i povijesti	467
<i>Ante Škegro</i> : »Poturči se fra Jozo Vukeljić vikar« (Prelazak na islam vikara franjevačkog samostana Kraljeva Sutjeska u srednjoj Bosni)	485
<i>Slavica Stojan</i> : U ljetnom dvoru Junija Resti u Rijeci dubrovačkoj	493
<i>Marinko Šišak</i> : Granice slobode i granice neposluha i otpora. Oproštajni govor Ljudevita Jelačića studentima zagrebačke Kraljevske akademije kao teorijski stav i politička poruka	503
<i>Stjepan Matković</i> : Pravaške teme na stranicama <i>Hrvatske revije</i>	527
<i>Stipica Grgić</i> : Dnevnici nadbiskupa Alojzija Stepinca: III. prijepis iz dosjea Stepinac	543
Suradnici u zborniku	563

Branka Tafra – Petra Košutar

UTJECAJ LATINSKIH GRAMATIKA NA POVIJEST HRVATSKIH GRAMATIKA

UDK 811.163.42(091)

U jezikoslovlju se mnogo istraživalo o utjecaju latinskih gramatika na povijest gramatika drugih jezika, pa se tako i u kroatistici pisalo o tome. U članku se neće ulaziti u širinu pojedinoga odraza latinske gramatike, nego će se, bez težnje za iscrpnošću, na izabranim primjerima iz hrvatskih gramatika od prve do danas pokazati uloga latinskih gramatika u povijesti opisivanja i normiranja hrvatskoga jezika. Cilj je rada da se vidi u čem se sve ogleda utjecaj latinskih gramatika na hrvatske gramatike u više od četiri stotine godina.

Ključne riječi: hrvatska gramatika, latinska gramatika, kontrastivna gramatika, metajezik, gramatikologija

1. Uvod

Na početku treba objasniti sâm naslov. *Hrvatska gramatika* upotrebljava se ovdje u dvama značenjima, ovisno o sadržaju i o porijeklu: a) gramatika hrvatskoga jezika, b) gramatika nastala u Hrvatskoj ili joj je hrvatski autor (može biti objavljena vani), bez obzira na to kojega je jezika. Ovdje će se upotrebljavati u oba značenja, nešto češće u prvom. Metonimijsko značenje ‘knjiga s tim naslovom’ nije bitno za našu temu. Zatim, postoji značenjska razlika u upotrebi jednine i množine koja se nije mogla označiti naslovom. Jednina *gramatika* (latinska i hrvatska) upotrebljava se u gramatikološkom¹ značenju, a množina u gramatikografskom. Riječ je o svojevrsnoj »unutrašnjoj« i »vanjskoj« povijesti hrvatske gramatike.² U radu će biti riječi o obojem, o utjecaju latinske gramatike kao modela opisa jezičnoga ustrojstva, ali i o gramatičkim izdanjima i njihovim uzorima, što se ne može promatrati izolirano izvan prožetosti dviju kultura i teorije jezika u dodiru. Uobičajeno se posuđivanje u teoriji jezika u dodiru dijeli na intimno i kulturno posuđivanje. I dok se pri kultur-

¹ O gramatikologiji više u Branka TAFRA, *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*, Zagreb, 1993, str. 9.

² Obje su opisane u B. TAFRA, *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*.

nom posuđivanju popunjavaju leksičke praznine u jeziku primaocu, intimno posuđivanje događa se pri dugotrajnom međujezičnom kontaktu kad »tzv. viši jezik postaje izvorom posuđivanja za jezik čiji je sociolingvistički status niži ... Dok kulturno posuđivanje utječe samo na periferiju jezičnoga sustava, intimno posuđivanje može utjecati na sve njegove aspekte, uključujući fonologiju, sintaksu i morfologiju«. ³ Kompleksna je geopolitička situacija hrvatskoga teritorija u prošlosti iznjedrila intimno posuđivanje hrvatskoga kao jezika primaoca jezičnih elemenata iz latinskoga, talijanskoga, mađarskoga, njemačkoga, turskoga, srpskoga kao jezika davaoca. Latinski tako nije utjecao samo na leksičku razinu hrvatskoga jezika već i na sintaksnu, morfološku, ali je utjecao i kao metajezik u opisu hrvatskoga jezika i kao model za opis. Stoga će se uz raspravu o utjecaju latinske gramatike nužno govoriti i o utjecaju latinskoga jezika na hrvatski, svjesni da je to samo djelić neraskidivih veza i mnogo šire čvrste prožetosti dviju kultura. Težište će biti na otkrivanju različitih oblika gramatikološkoga utjecaja da bi se vidjelo u čem se on sve ogleda. Kako je to preširoka tema s obzirom na to da je utjecaj bio mnogostruk i slojevit, rad će imati obris nacрта za neku buduću sveobuhvatnu razradu. ⁴

O utjecaju latinskih gramatika na povijest gramatika europskih jezika pisalo se dosta u svijetu. U hrvatskom je jezikoslovlju najtemeljitiju takvu raščlambu objavio Katičić ⁵ pišući o Bartolu Kašiću kao gramatičaru. Početkom 17. stoljeća na poticaj je Rima za potrebe katoličkih misija napisano na latinskom jeziku više gramatika narodnih jezika, primjerice čak tri armenskoga jezika, ⁶ pa tako i Kašićeva. S obzirom na to da je Kašić bio prvi hrvatski gramatičar, sasvim je razumljivo da se služio latinskim predlošcima. Kako Katičić kaže, »gramatički rad se tada još sastojao gotovo isključivo u priručnoj preradbi velikih uzora« te je Kašić jednostavno »u gotov sustav latinske gramatike, koja je tada bila temelj svakoj izobrazbi, unio odgovarajuće podatke o svojem jeziku«. ⁷ Razumijeva se da je to mogao učiniti samo u onim dijelovima gramatike u kojima su se dva sustava podudarala s obzirom na to da kao indoeuropski jezici latinski i hrvatski imaju mnoga jednaka obilježja. U

³ Lelija SOČANAC, »Talijanizmi u hrvatskome jeziku«, *Suvremena lingvistika*, Zagreb, 2002, vol. 53–54, br. 1–2, str. 127–142 (v. str. 129).

⁴ *Izabralo smo tu temu kao susretište latinskoga i hrvatskoga da na simboličan način poveže profesionalne veze našega slavljnika i nas autorica. U ljudskom smislu naše su veze mnogo dublje.*

⁵ Radoslav KATIČIĆ, »Gramatika Bartola Kašića«, *Rad JAZU*, br. 388, Zagreb, 1981, str. 5–129.

⁶ Светлана МЕНГЕЛЬ, »Универсальная матрица латинского для описания языков в западноевропейской грамматологической традиции XVI–XVIII веков (на примере отражения категории падежа в «русских» грамматиках)«, *Slavische Geisteskultur: Ethnolinguistische und philologische Forschungen*. Teil 2. Zum 90. Geburtstag von N. I. Tolstoj, ur. Anatolij A. Alekseev, Nikolaj P. Antropov, Anna G. Kretschmer, Fedor B. Poljakov, Svetlana M. Tolstaja, Frankfurt am Main u. a., 2016, str. 181–195.

⁷ R. KATIČIĆ, »Gramatika Bartola Kašića«, str. 7.

onim dijelovima u kojima ta dva jezika nemaju zajednička obilježja, Kašić je, kao i drugi gramatičari, morao tragati za samostalnim rješenjima. Mažuranić sličnosti i razlike osvještava i kod uporabnika svoje dvojezične gramatike:⁸ »Ona pitanja, u kojih ne dolaze reči ‘ilirski’ i ‘latinski’ spadaju na oba jezika.«⁹ Treba imati na umu da je latinska gramatika majka europskih gramatika i da je ostavila neizbrisiv trag na povijest europskih gramatika, pogotovo na tradicionalne školske gramatike koje se nisu mnogo odmakle od antičke podjele riječi na vrste, koja podjela čini temelj gramatike. Tek je u novije vrijeme jezikoslovlje napravilo iskorak pa su nastali novi tipovi gramatika,¹⁰ ali više kao znanstveni projekti, a manje kao udžbenici. Katičićeva je rasprava bila poticajna, ali su šire zanimanje za starije hrvatske gramatike potaknuli njihovi pretisci, kojima su one postale dostupnije, te kratka povijest hrvatskih gramatika do kraja 19. stoljeća s opsežnom gramatikološkom studijom o razvoju gramatičkih modela opisa jezičnoga ustrojstva.¹¹ U mnogim je raspravama o povijesti hrvatskih gramatika, koje su se pojavile poslije, tema o utjecaju latinske gramatike često bila nezaobilazna. Treba izdvojiti ipak dva doktorska rada koji taj utjecaj istražuju u širem kontekstu. Kako je latinski utjecao na strukturu i opis u slavenskim gramatikama obradila je u svojoj disertaciji Željka Čelić¹² u kojoj je dala pregled razvoja latinske gramatike, s naglaskom kako je i sam latinski bio pod utjecajem grčkoga jezika i grčke gramatike, od Tacita do Varona i tradicionalne gramatike latinskoga jezika u srednjem vijeku. Cilj je bio prikazati utjecaj latinske gramatike (njezina metajezika, strukture, nazivlja i dr.) na hrvatske i istočnoslavenske (ruske, ukrajinske i bjeloruske) gramatike do 19. stoljeća. O uzorima i izvorima hrvatskim jezičnim priručnicima u 18. stoljeću pisala je Petra Košutar¹³ istražujući, među ostalim, i utjecaje latinskoga jezika i latinskih gramatika na hrvatske gramatike u 18. stoljeću. U radu je razvijen model uzora i izvora hrvatskim jezičnim priručnicima kako bi se opisao proces nastajanja hrvatskih jezičnih priručnika u odnosu na već postojeće domaće i strane jezične priručnike. Analiza uzora u užem smislu, tj. modela sastavljanja rječnika i gramatika, pokazala je da kad je riječ o broju padeža,

⁸ Bibliografski se podaci o gramatikama daju samo za one koje se citiraju, ostale spominjane zbog općepoznatosti ne navode se, a njihova se bibliografija može vidjeti u B. TAFRA, *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*.

⁹ Antun MAŽURANIĆ, *Temelji ilirskoga i latinskoga jezika za početnike*, Zagreb, ²1842, str. 1, bilj. 2.

¹⁰ Usp. u nas Branimir BELAJ, Goran TANACKOVIĆ FALETAR, *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika*, knj. I, II, Zagreb, 2014, 2017.

¹¹ B. TAFRA, *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*.

¹² Željka ČELIĆ, *Latinski metajezik – matrix slavenskih gramatika. Utjecaj latinskoga na hrvatski i istočnoslavenske jezike, prikazan jezičnim nazivljem, opisom glasova i oblika u hrvatskome i istočnoslavenskim jezicima*, doktorski rad, Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb, 2008.

¹³ Petra KOŠUTAR, *Hrvatsko jezikoslovlje 18. stoljeća u suodnosu s europskim*, doktorski rad, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2013.

vrstama riječi, strukturi jezičnih priručnika i definicijama pojedinih gramatičkih kategorija, hrvatski autori nisu previše odstupali od zadanih kategorija gramatičkih priručnika koji su se tada pisali po cijeloj Europi, a koji su bili toliko pod snažnim utjecajem latinskih gramatika da se nerijetko pod nazivom *gramatika* razumijevala upravo gramatika latinskoga jezika.

Ako se izuzme utjecaj latinskoga slovopisa na povijest hrvatskoga, a ovdje se on mora barem spomenuti, iako nije tema ovoga rada, jer su gramatike obično započinjale odjeljkom o slovopisu i jer je taj utjecaj velik i vidljiv, uz njega prvo upada u oči jezik samih gramatika pa ćemo time i započeti raspravu. Nakon toga slijedi poglavlje u kojem će biti riječi o makrostrukтури gramatika koja je pod izravnim utjecajem latinskih gramatika, zatim o preslikavanju gramatičkih kategorija iz latinskoga kojih nema u hrvatskom jeziku s nekoliko najočitijih primjera, bit će riječi i o gramatičkom nazivlju, o tragovima u današnjim gramatikama koji se ne bi trebali nalaziti u hrvatskim gramatikama jer nisu obilježje hrvatskoga ili su s teorijskoga stajališta zastarjeli. Oni zapravo pokazuju višestoljetnu neraskidivu ukorijenjenost hrvatske gramatike u latinskoj. Kao što se danas na svim razinama, teorijskoj i praktičnoj, vidi utjecaj engleskoga, tako je u prošlosti bio jak utjecaj latinskoga kao globalnoga jezika.

2. Metajezik gramatikâ

Prvi se i najuočljiviji gramatički dodiri dvaju jezika vide u metajeziku gramatika, koji može biti dvojak: latinski kao metajezik hrvatskih gramatika i hrvatski kao metajezik latinskih gramatika bilo da su prevedene i prerađene, bilo da su pisane na hrvatskom jer su bile namijenjene početnicima.¹⁴ U oba je slučaja riječ zapravo o dvojezičnim gramatikama jer su u suodnos stavljana oba jezika pa je glavna metoda bila kontrastivna.

Kašiću je bilo teško opisivati hrvatski jezik jer je bio prvi gramatičar, ali mu je s druge strane bilo olakšano jer je pisao latinskim jezikom pa se, držeći se svojih uzora, kretao poznatim, već utrim putovima. Nakon Kašića metajezik hrvatskih gramatika bit će uglavnom talijanski ili njemački, pa i mađarski, dok se konačno sa Šimom Starčevićem hrvatskim ne počnu pisati hrvatske gramatike. Gramatike je potrebno otvoriti jer naslov može zavarati. Tako dvojezični naslov, latinsko-hrvatski, gramatike Josipa Jurina¹⁵ sugerira da je riječ

¹⁴ Ovdje ne ulazimo u problem kompilacija i ne tražimo predloške pojedinim gramatikama, premda će se i oni usput spomenuti.

¹⁵ Josip JURIN, *Grammatica Illyricae juventuti Latino, Italoque sermone instruendae accommodata studio ac labore patris Josephi Giurini // Slovignia slavnoj slovinskoj mladosti diačkim, illiričkim i talianskim izgovorom napravljena s' naukom i trudom o. Jozipa Giurina*, Venetiis, 1793.

o trojezičnoj gramatici u kojoj je i latinska gramatika. Međutim, Kosor smatra da Jurinova »Gramatika nije nikakva trojezična ‘Slovkinja’, kako joj natpis obećaje, nego zapravo samo latinska gramatika napisana pretežno hrvatskim jezikom«. ¹⁶ Kosor je donekle u pravu jer je većina knjige latinska gramatika s hrvatskim metajezikom, usporednim talijanskim i hrvatskim paradigmama, ali ne dosljedno jer se često u hrvatski metajezik umeće tekst na latinskom, npr. uza svaku konjugaciju stoji definicija na latinskom, a i pojedini su naslovi ili čak poglavlja na latinskom tako da se oba jezika izmjenjuju kao metajezici. Nije to ništa neuobičajeno jer je čitava povijest hrvatskoga književnoga jezika obilježena miješanjem počevši od pisama, glagoljice i ćirilice, preko inojezičnih umetaka ¹⁷ do miješanja raznodijalektnih jezičnih elemenata u samom hrvatskom jeziku. Da bi opravdao naslov koji obećava trojezičnicu, Jurin je na kraju knjige dodao na samo trideset šest stranica vrlo kratku hrvatsku gramatiku na talijanskom jeziku. ¹⁸ Njegova gramatika zrcali trojezično stanje u tadašnjoj Dalmaciji: latinski i talijanski u školstvu, a hrvatski materinski jezik. Sličan priručnik nešto ranije (1776) objavljen je u Osijeku, ali u njemu se isprepleće uz hrvatski i latinski i njemački jezik, što pak odražava jezičnu sliku tadašnje Slavonije. Riječ je o *Uvodu u latinsko ricsih slaganje s’ nikkima nimacskog jezika bilixkama* Marijana Lanosovića. Metajezik je, što se i iz naslova zaključuje, hrvatski, a poredbe se latinskoga nekada odnose na hrvatski, a nekada na njemački.

Premda je latinski bio stoljećima jezik školstva i premda je prva hrvatska gramatika relativno rano objavljena, i to na latinskom jeziku, poslije se latinski ne javlja metajezikom gramatikâ hrvatskoga jezika. Dok će drugi strani jezici (talijanski i njemački) preuzeti ulogu latinskoga kao metajezika hrvatskih gramatika, dotle će se latinske gramatike pisati na hrvatskom jeziku jer je didaktički bilo ispravno da se strani jezik, barem u početnom učenju, svladava na materinskom.

S obzirom na ulogu latinskoga jezika u školstvu, književnosti, znanosti, razumljivo je što se vrlo rano javila potreba za latinskom gramatikom. Za povijest latinskih gramatika u Europi, pa naravno i u nas jer smo bili samo odraz tih struja, nezaobilazno je, kako se to često naglašava, jedno ime – Emanuel Alvares, rodom Portugalac, koji je u Lisabonu 1572. objavio latinsku grama-

¹⁶ Marko KOSOR, »Trojezična gramatika fra Josipa Jurina«, *Rad JAZU*, br. 295, Zagreb, 1953, str. 41–65 (v. str. 42).

¹⁷ O latinskim dijelovima u hrvatskom tekstu Ivana Ančića opširno je pisao Pavao KNEZOVIC, »Latinski u *Porta caeli et vita aeterna* Ivana Ančića«, *Zbornik o Ivanu Ančiću*, ur. Pavao Knezović, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2011.

¹⁸ Podrobnije o njoj u Branka TAFRA, *Prinosi povijesti hrvatskoga jezikoslovlja*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2012.

tiku *De institutione grammatica – libri tres*. Taj je isusovac ostavio golem trag, što se vidi po broju izdanja njegove gramatike. U tri stoljeća doživjela je oko 400 različitih izdanja, kako je utvrdio Štefanić.¹⁹ Bila je obvezna u isusovačkim školama, ali se našla i u drugim školama ili prevedena ili prerađena. Naši su se gramatičari i pozivali na taj autoritet, primjerice Jurin »upozorava učenike na glagole, koji nemaju supina kao i na skraćene oblike nekih vremena. Sve to on navodi prema Emanuelu Alvaresu, kako nam svjedoči jedan od podnaslova ove napomene, koji glasi: ‘Slide riči, koje nejmadu supina, kako se štije u velikomu Emanuelu’ (133).«²⁰ Autori su znali već naslovom najaviti da je riječ o preradi Alvaresove gramatike, npr. *Emmanuelis Alvaresi e Societate Jesu de institutione grammatica pro illyricis accomodata ...* (Rim, 1637, 416 str.), bez imena autora.²¹ I njezin je metajezik izmiješan, pisana je većinom latinskim i djelomice hrvatskim jezikom. Tako će obama metajezicima biti napisane i značajnije gramatike latinskoga u 18. stoljeću. Za povijest su hrvatskoga književnoga jezika važne gramatike latinskoga jezika u kojima se hrvatski pojavljuje kao metajezik. Dok je Kašić imao problema da kao prvi gramatičar opiše ustrojstvo hrvatskoga jezika, dotle su autori latinskih gramatika na hrvatskom imali problema da pronađu hrvatsko gramatičko nazivlje koje je inače bilo uobičajeno latinsko. U stvaranju gramatičkoga nazivlja utjecaj se latinskoga ogleda ili u prilagođavanju ili u kalkiranju, i tu je on očit, a očit je vrlo često i u sintaktičkim konstrukcijama, osobito u redu riječi, jer su nerijetko gramatičke odredbe, a pogotovo definicije, bile doslovni prijevodi iz latinskih gramatika. Stoga se Kosor kritički osvrće na Jurina: »Hrvatski jezik u Gramatici težak je i na mjestima radi neobične terminologije vrlo nerazumljiv. Uzrok je tome, što se pisac skrupulozno držao svojih izvora, prevodeći iz njih doslovno latinski tekst. Na taj način zadržao je red riječi i stil latinskoga jezika.«²² S druge strane, pišući na hrvatskom stručni tekst kao što je gramatika, autori su izgrađivali znanstveni stil svoga jezika i time pridonosili njegovoj standardizaciji.²³ Upravo su Tomo Babić (*Primma grammaticae institutio pro tyronibus Illyrica*, Venetiis, ¹1712, ²1745) i Lovro Šitović Ljubušak (*Grammatica Latino-Illyrica*, Venetiis, ¹1713, ²1742, ³1781), autori latinskih gramatika u 18. stoljeću, svojim hrvatskim metajezikom položili temelje hrvatskomu gramatičkomu nazivlju. Zbog toga je Katičić za Babića, a to se može reći i za

¹⁹ Vjekoslav ŠTEFANIĆ, »Prilog za sudbinu Alvaresove latinske gramatike među Hrvatima«, *Vrela i prinosi*, br. 11, Sarajevo, 1940, str. 12–34.

²⁰ M. KOSOR, »Trojezična gramatika fra Josipa Jurina«, str. 45.

²¹ U literaturi je dokazivano da je Jakov Mikalja autor, ali je i osporavano.

²² M. KOSOR, »Trojezična gramatika fra Josipa Jurina«, str. 61.

²³ O tome više u Pavao KNEZOVIĆ, »Njegovanje hrvatskog u gramatikama latinskog jezika 17. i 18. st.«, *Zbornik Hrvatski jezik u Bosni i Hercegovini – jučer i danas*, ur. Šimun Musa, Pedagoški fakultet, Sveučilište u Mostaru, Mostar, 2001, str. 53–69.

Šitovića, zaključio da je »protivno onomu što se očekuje, u Babićevoj gramatici znatno više hrvatskoga nego u Kašićevoj, pa nam stoga Babićeva u nekom smislu i kazuje više o izgradnji hrvatskoga književnog jezika. Čak i više nego nam o tome kazuje Kašićeva.«²⁴

Razumljivo je da su autori latinskih gramatika u 18. stoljeću kao predloške imali latinske gramatike, Šitovićev naslov *Grammatica Latino-Illyrica ex Emmanuelis aliorumque approbatorum grammaticorum libris iuventuti Illyricae studiosae accomodata*, ali i često spominjanje Emanuela u tekstu, kaže i koje, s tim da je taj autor pošteno na kraju naveo svoju gramatičku literaturu kojom se služio, uz Alvaresa tu su još osmorica autora. Premda se za Babića i Šitovića obično navodi da im je metajezik hrvatski, što i mi učinismo, činjenica je da u Šitovića »većina je pravila dana na latinskom (doslovno su prepisana iz ranijih izdanja Alvaresa), a dobar ih je dio i preveden (prema kraju gramatike hrvatskoga je teksta sve manje)«.²⁵ Tako se latinski i hrvatski susreću ne samo u usporednim paradigmama nego i kao dva metajezika pa se time opravdava Šitovićev naslov u kojem je gramatika određena kao *latinsko-ilirska*, premda Alvares nema veze s *ilirskim* jezikom. Uzme li se u obzir i predmet opisa i metajezik te gramatike, zaključak je da je njezina dvojezičnost u oba slučaja nedosljedna.

Dosljednošću se odlikuje jedna mlađa gramatika – *Temelji ilirskoga i latinskoga jezika za početnike* Antuna Mažuranića (1839, 21842). Riječ je o kontrastivnoj gramatici hrvatskoga i latinskoga jezika s hrvatskim metajezikom, bez ikakva miješanja, uzorno napisanoj pod utjecajem školskoga udžbenika *Institutiones Grammaticae ...* Josipa Grigelya iz 1809. Taj je udžbenik doživio u nas više preradbi, pa premda je i on nastao po načelima Alvaresove gramatike, zapravo su latinske gramatike u dva stoljeća u nas nastale na temeljima tih dviju gramatika koje se pak oslanjaju na antičku tradiciju. Prekid s tom tradicijom nastupa u 19. stoljeću s pojavom poredbene gramatike i razvojem lingvistike kao zasebne discipline.²⁶ Hrvatski će se kao metajezik latinskih školskih gramatika učvrstiti nakon Mažuranićevih *Temelja* novom gramatikom – *Latinska slovnica za nižu gimnaziju* (1853) Adolfa Vebera.

²⁴ R. KATIČIĆ, »Toma Babić: pisac latinske gramatike i hrvatski jezik«, *Zbornik o Tomi Babiću*, ur. Alojz Jembrih, Gradska knjižnica »Juraj Šižgorić« Šibenik – Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Šibenik – Zagreb, 2002, str. 9–16 (v. str. 12).

²⁵ Pavao KNEZOVIC, Šime DEMO, »Pogovor«, *Grammatica Latino-Illyrica ex Emmanuelis ... a patre F. Laurentio de Gliubuschi*, Venecija 1713; pretisak, ur. Pavao Knezović, Mlade: udruga za istraživanje i proučavanje kulturno-povijesne građe, Ogranak Matice hrvatske Zagreb i Synopsis Ljubuški, Zagreb – Ljubuški, 2005, str. 314.

²⁶ Tamara TVRTKOVIĆ, »Gramatički rad Tome Babića«, *Zbornik o Tomi Babiću*, ur. Alojz Jembrih, Gradska knjižnica »Juraj Šižgorić« Šibenik – Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Šibenik – Zagreb, 2002, str. 123–131 (v. str. 130).

No, Veber i ostali ilirski gramatičari konačno objavljuju hrvatske gramatike s hrvatskim metajezikom pa više latinske gramatike pisane hrvatskim nemaju toliku važnost za razvoj hrvatskoga književnoga jezika, posebice jezikoslovnoga nazivlja, kao što su imale u 18. stoljeću.

3. Gramatički model

U 19. stoljeću pojava poredbeno-povijesne metode unosi promjene u gramatičke modele. Dotad je glavna metoda bila kontrastivna pa se i u latinskim gramatikama hrvatskih autora nalazilo podataka o hrvatskom jeziku. U vrijeme kad je hrvatski jezik tek postao nastavni jezik, a to je sredina 19. stoljeća, takva je metoda bila opravdana jer se poredbama s materinskim jezikom olakšavalo svladavanje stranoga jezika. Premda se poznati češki pedagog Jan Ámos Komenský, koji je snažno utjecao na razvoj školstva u Europi, još u 17. stoljeću zalagao za obrazovanje na materinskom jeziku, u Hrvatskoj je zbog političkih prilika ono uvedeno prilično kasno, ali je unatoč tomu metajezik stranih gramatika često bio hrvatski pa je to bio još jedan razlog da se u njima nađu i hrvatski gramatički podaci. Tako je Veber kao profesor imao na umu svoje učenike početnike te u *Latinskoj slovnici* ima komentara kojima je učenicima olakšavao usvajanje gramatičkih pravila o gramatici latinskoga jezika bilo da je upozoravao na razlike između dvaju jezika ili na podudarnost, s tim da to nije činio dosljedno.

Latinska je gramatika kao model izravno poslužila na početku povijesti hrvatskih gramatika, ali je poslije, pogotovo u 18. i 19. stoljeću, ona posredno utjecala preko njemačkih gramatika koje su našim gramatičarima bili uzori.

Od raznovrsnoga utjecaja latinskih gramatika na hrvatske najjači je svaka-ko na makrostrukturu samih gramatika. Model opisa gramatičkoga ustrojstva preuzet je gotovo u cijelosti iz latinske gramatike i on se uglavnom zadržao sve do danas, što je obilježje tradicionalne školske gramatike ne samo u nas. Osnovni dijelovi gramatike i ustaljen raspored poglavlja ostao je stoljećima nepromijenjen, a to znači da se počinjalo fonetikom, poslije i fonologijom, nastavljalo vrstama riječi i završavalo sintaksom. To je bila jezgra koju su dopunjavali predgovori, pravopis i razni dodaci, ovisno o opsegu i namjeni gramatike, ali i o njihovim uzorima.

U starijim su se gramatikama, i hrvatskim i latinskim, nalazili mnogi dodaci, a njih je imao i Alvares. U njegovoj su gramatici, primjerice, poglavlje o prozodiji, popis hebrejskih glasova, grčki i hebrejski alfabet, ortografija po Aldu Manuciju. I naše će gramatike, hrvatske i latinske, imati razne dodatke iz pedagoških razloga. Iz pedagoških su razloga latinske, ali i neke hrvatske

gramatike (npr. *Horvatsko-slavonska slovnica* Lavoslava Fürholzera)²⁷ pisane u obliku pitanja i odgovora jer su tako učenici učili pravila napamet.

Preko Kašića ušao je ustaljen raspored građe, većina gramatičkih kategorija, ponekad i onih koje hrvatski nema, zatim podjela riječi na osam vrsta, zapravo devet jer su imena obuhvaćala imenice i pridjeve. U nekih je autora (Mažuranić i Veber) osam vrsta sekundarna podjela, a primarna je podjela riječi na tri skupine: imena, glagoli i čestice. Ta podjela ima svoje korijene u Aristotelovoj razredbi.²⁸ Naime, kad govorimo o utjecaju latinske gramatike, treba imati na umu da je ona uvelike utemeljena na grčkoj. Tako je još Dionizije Tračanin naučavao o osam vrsta riječi,²⁹ a proučavale su se pod nazivom *etimologija*. I kad su se pojavili novi nazivi,³⁰ uglavnom kalkovi, još se mogao naći i stari naziv pa ga tako Mažuranić u svojoj *Slovnici* ostavlja u zagradama. Kalk *dilovi govorenja* prema latinskomu nazivu *partes orationis* dugo se zadržao u gramatikama (npr. Relković i Starčević), ali se i razvrstavanje pojedinih vrsta riječi na podrazrede također zadržalo. U obradi vrsta riječi gramatičari su slijedili latinski uzor. Podjelu imenica na *vlastite, opće i zbirne* Kašić je uzeo od Alvaresa,³¹ Starčević se također drži osnovne trodiobe: *obcinsko, vlastito i sakupivo ime*, Mažuranić ima *vlastito, obće, skupno*, a slijedi ga Veber s jednakom podjelom.

U latinskom funkciju zamjenice za 3. lice obavlja pokazna zamjenica *is, ea, id* pa je u starijim hrvatskim gramatikama lična zamjenica *on* svrstana u pokazne. Tako je još i u Mažuranića (1859) pa se stoga Veber kritički osvrnuo na Mažuranićevu *Slovnicu*: »Zašto lišava ... pisac naš jezik osobnoga zaimena treće osobe? Je li mu za primjer služio latinski jezik, koji to zaimena sbilja posudjuje od pokaznoga zaimena?«³² Prevođenje s latinskoga i grčkoga, koji nemaju posvojnu zamjenicu za 3. lice, unijelo je u općeslavenski jezik neslavensku upotrebu genitiva lične zamjenice u posvojnoj funkciji pa će se ta funkcija zadržati u književnom jeziku, ali i u jezičnim priručnicima sve do 18. stoljeća.³³ Kašić u gramatici ima *moy, tvoy, nash, vash i sfoy*, ali ne i *njegov, njezin i njihov*,³⁴ dok Babić i Šitović imaju posvojne zamjenice, ali

²⁷ B. TAFRA, *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*, str. 22.

²⁸ B. TAFRA, *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*, str. 69.

²⁹ R. KATIČIĆ, »Gramatika Bartola Kašića«, str. 44.

³⁰ Starčević ima *ricsoslovje*, a Babukić *rečoslovje*.

³¹ R. KATIČIĆ, »Gramatika Bartola Kašića«.

³² Adolf VEBER, *Djela Adolfa Vebera*, III, Zagreb, 1887, str. 14.

³³ Lana HUDEČEK, »Posvojna funkcija genitiva ličnih zamjenica za 3. lice u hrvatskom književnom jeziku do kraja 18. stoljeća«, *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik*, br. 17, Zagreb, 1991, str. 27–46.

³⁴ Jednako je tako i u prvoj ruskoj gramatici: Heinrich Wilhelm LUDOLF, *Grammatica Russica*, Oxford, 1696; <https://books.google.hr/books?id=PftJAAAACAAJ&pg=PA2&dq=grammatica+russica&hl=hr&sa=X&ved=0ahUKEwjZtbvPstrYAhXEjCwKHVvMC4YQ6AEIOTAD#v=onepage&q=grammatica%20russica&f=false>; posjećeno 6. 1. 2018.

sinonimno im posvojnu funkciju imaju i genitivi ličnih zamjenica za 3. lice. Relković i Lanosović pokazuju zbunjenost kao što su ju općenito pokazivali naši stari gramatičari »kada valja opisati pojavu koja ne živi u latinskom jeziku, niti u latinskoj gramatici, kao u klasičnom obrascu koji se slijedi u pisanju gramatika«. ³⁵ Ipak ima i primjera svjesnoga odstupanja od toga obrasca. Tako Babukić već u *Osnovi slovnice* (str. 60) kaže da se ne smije pod utjecajem latinskoga, kako to mnogi čine, govoriti *ja mene, ti tebe, on sebe*, jer se povratna zamjenica upotrebljava pravilno samo za treće lice obaju brojeva pa zaključuje: »Na stran s mudrovanjem latinskim!!!«

Sintaktička su pravila u latinskim gramatikama često prepisivana ili prevođena iz Alvaresove gramatike ili su u hrvatskim gramatikama pisana po uzoru na Alvaresa, kako je to učinio Kašić. Premda je riječ o dvama jezicima, Kašić je za hrvatski od četrnaest Alvaresovih pravila preuzeo čak trinaest pravila, a tek je jedno stavio svoje. ³⁶ Opisana su sintaktička pravila ³⁷ u sintagmi, zavisnost riječi u njoj, a rečenica će biti predmet opisa tek u Babukićevoj *Ilirskoj slovnici* ³⁸ pa je tako utjecaj latinske gramatike na sintaksu u hrvatskim gramatikama ostao najvidljiviji dosta dugo. Iako je Veber u *Skladnji* otvorio nov pristup, Babukić je u recenziji ³⁹ *Skladnje* uz jedan paragraf napisao: »Sastavljeno je posve po čudi latinskoga jezika.« Tomu u prilog idu i svi Veberovi podnaslovi u lokativu koji počinju prijedlogom *o* prema latinskomu *de* umjesto nominativne konstrukcije koja je primjerenija hrvatskomu. Ipak je Babukiću, kao i ostalim gramatičarima, latinski bio kanon pa je na početku svoje *skladnje* u *Osnovi slovnice* napisao: »Kakogod u latinskom: tako i u slavjanskom jeziku ... «

4. Gramatičke kategorije preuzete iz latinskoga

Zbog nepodudarnosti gramatičkih sustava više je gramatičkih kategorija preslikavano iz latinskoga ne samo u opisima hrvatskoga nego i u opisima drugih europskih jezika. Tomu su pridonijele gramatike stranih autora, ali i naše latinske, kao što su Babićeva i pogotovo Šitovićeve kao opsežnija i potpunija, te su se tako dugo u hrvatskim gramatikama nalazile opisane mnoge

³⁵ L. HUDEČEK, »Posvojna funkcija genitiva ličnih zamjenica«, str. 43.

³⁶ V. ŠTEFANIĆ, »Prilog za sudbinu Alvaresove latinske gramatike«.

³⁷ I drugi su nastavili sa sintaktičkim pravilima, zapravo s opisom sintagmatskih odnosa; Della Bella je imao devet pravila, Appendini dvanaest, Babukić u maloj *Osnovi slovnice* tek sedam, ali ni ostali gramatičari (Relković, Starčević, Voltić) nisu raspravljali o rečeničnom ustrojstvu (B. TAFRA, *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*, str. 140). Razumljivo je što su i autori latinskih gramatika preuzeli sintaktička pravila pa je tako Babić imao četrnaest pravila kao i Alvares.

³⁸ B. TAFRA, *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*.

³⁹ NSK, R 3996.

gramatičke kategorije koje hrvatski nema, npr. ablativ, konjunktiv, potencijal, gerund, gerundiv, participi, dijelni brojevi itd.

Dovoljno je pogledati u starijim hrvatskim gramatikama samo opis glagolâ pa da se vidi koliko je toga preuzeto. Taj će se utjecaj protezati sve do kraja 19. stoljeća, a najočitiji je u višku oznaka za kategoriju načina. Tako su u Kašića načini indikativ, imperativ, konjunktiv, optativ, potencijal, a slično je i u ostalih gramatičara, te je Jagić konjunktiv usporedio s velikom bolešću jer se »diči i bani po svih slovnica. Zar se zbilja forma *kažem* ili *rečem* promieni i u nas onako, kad joj se predloži da ili kada, kako od lat. *dico* postaje *ut dicam?*«⁴⁰

Kategorija je padeža zadavala probleme gramatičarima jer je latinski šestočlani padežni sustav suprotstavljen slavenskomu sedmočlanomu. No, nije samo to bio razlog što se u slavenskim gramatikama, pa i u hrvatskim sve do 19. stoljeća, nalazi nejednak broj padeža. Naime, »za tradicionalnu je gramatiku broj stoljećima bio sporan, i to već od Aristotela«, ali i u renesansi.⁴¹ Poznato je da je Kašić u jednini imao sedam padeža jer su dativ i lokativ imali jednake nastavke,⁴² a u množini osam jer su bili nesinkretski. Zadržao je ablativ premda je oblikom identičan genitivu, ali Pandžić smatra da Kašić nije mogao dobiti imprimatur za tiskanje gramatike u kojoj izbacuje ablativ, a uvodi nove padeže.⁴³ A novi jesu sedmi i osmi padež, tj. instrumental i lokativ, što je u povijesti slavenskih gramatika vjerojatno najranije prepoznavanje tih dvaju padeža. Njih je prepoznao i Tomo Babić u svojoj latinskoj gramatici koji smatra da hrvatski ima kao i latinski šest padeža, ali da uz njih ima još dva. Ablativ je ostao u gramatikama sve do 19. stoljeća, a tek su ilirski gramatičari učvrstili opis sa sedam padeža u oba broja, bez ablativa i s instrumentalom i lokativom, kao posebnostima slavenskoga padežnoga sustava.⁴⁴ Premda je već Juraj Križanić mnogo prije iliraca imao isti sustav, sa slavenskim nazivima padeža, njegova gramatika nije imala utjecaja jer je ostala u rukopisu.

I prve su gramatike slavenskih jezika upravo zbog latinskoga padežnoga obrasca različito rješavale kategoriju padeža. Tako je bilo već u prvim gramatikama crkvenoslavenskoga, Zizani (1596) ima pet padeža, a Smotricki (1619)

⁴⁰ Vatroslav JAGIĆ, »Nješto o našem glagolu«, *Polemike u hrvatskoj književnosti*, kolo I, knj. 2, priredio Ivan Krtalić, Zagreb, 1982, str. 506.

⁴¹ Zvonko PANDŽIĆ, »Prolegomena«, Bartol Kašić, *Institutiones linguae Illyricae / Osnove hrvatskoga jezika*, Drugo izdanje priredio, na hrvatski jezik preveo i komentarima popratio Zvonko Pandžić, Tusculanae editiones, Zagreb – Mostar, 2005, str. 118.

⁴² Zbog jednakosti dativnoga i lokativnoga oblika i Vuk Stefanović Karadžić u svojoj *Pismenici* ima šest padeža u oba broja, iako zna da u slavenskom jeziku postoji *skazatelni* padež (tj. lokativ).

⁴³ Z. PANDŽIĆ, »Prolegomena«, str. 120.

⁴⁴ O padežnom sustavu u pojedinim gramatičara v. B. TAFRA, *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*.

sedam jer mjesto ablativa ima dva padeža: *творительный* i *сказательный*.⁴⁵ S. Mengel donosi tablični pregled naziva tih dvaju padeža u prvim ruskim gramatikama pa je zanimljiva usporedba s hrvatskim ne samo zbog zadržavanja naziva ablativ za oba ta padeža nego zbog naziva ablativ za oba, odnosno ablativ 1 (instrumental) i ablativ 2 (lokativ) koji se nalaze u nekoliko gramatika ruskoga jezika na početku 18. stoljeća.⁴⁶ Kako Kašić i Della Bella nisu imenovali instrumental i lokativ, Appendini nije našao prikladne nazive, pa ih je imenovao *ablativ* i *ablativ 2*, što pokazuje višestruke utjecaje s obzirom na rasprostranjenost identičnoga nazivlja. Appendini je u nas prvi gramatičar koji je izbacio ablativ iz padežnoga sustava, iako je zadržao naziv. Veza s tradicijom odražava se u njega u nejednakom broju padeža u oba broja. Koliko je jak utjecaj latinskoga na gramatičare širom Europe, dokazuje i činjenica da su latinske padeže preuzeli i jezici koji nemaju padeže poput engleskoga⁴⁷ zato što je postojala ideja univerzalnih jezičnih kategorija koje su se iz latinske gramatike prelijevale na gramatike narodnih jezika. Ideja pak univerzalnih kategorija koje su nastale na svojstvima latinskoga jezika izrodila je gramatičkim opisima narodnih jezika s kategorijama koje uopće nisu bile svojstvene tim jezicima.

5. Gramatičko nazivlje

Latinski je uz model opisa jezičnoga sustava, gramatičkih kategorija ili metaleksikografskih opisa utjecao i na stvaranje gramatičkoga nazivlja. Hrvatski je jezik počeo svoje gramatičko nazivlje stvarati u 17. stoljeću, a taj se proces pojačao u 18. stoljeću kad se proširuje broj jezičnih priručnika pisanih i na hrvatskom jeziku. Dosadašnja su brojna istraživanja očekivano pokazala velik utjecaj upravo latinskoga jezika na oblikovanje hrvatskoga gramatičkoga nazivlja. Gramatički su se nazivi preuzimali kao tuđice ili posuđenice, ali i kao prevedenice, ponajprije iz latinskoga, a kao prevedenice⁴⁸ u 18. i 19. sto-

⁴⁵ С. МЕНГЕЛЬ, «Универсальная матрица латинского».

⁴⁶ Najranija je potvrda iz 1696. u *Grammatica Russica* (Oxford) Heinricha Wilhelma Ludolfa u kojejga je *ablativus instrumentalis* i *ablativus*.

⁴⁷ Na primjer, gramatika *New Guide to the English Tongue* Thomasa Dilwortha iz 1751: »Singular / Nom. A book / Gen. Of a Book / Dat. To a Book / Acc. The Book / Voc. O Book! / Abl. From a Book« (P. KOŠUTAR, *Hrvatsko jezikoslovlje 18. stoljeća*, str. 177).

⁴⁸ U kontekstu posuđivanja jezičnoga nazivlja Demo i Košutar argumentiraju da je ono nastajalo u spoju kulturnoga i intimnoga posuđivanja: »Kulturno se preuzimanje sastoji u prenošenju znanstvenoga nazivlja u jezik u kojemu ono ne postoji. Intimna se sastavnica javlja zbog dvojezične situacije i u gramatikama i u učionicama – škola je dvojezična mikrozajednica koja u hrvatski umeće latinske riječi.« Šime DEMO, Petra KOŠUTAR, »Primjer kulturnoga utjecaja – riječi stranoga podrijetla u Lovre Šitovića«, *Zbornik o Lovri Šitoviću*, ur. Pavao Knezović, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2009, str. 155–171 (v. str. 160).

ljeću češće iz njemačkoga. Za ilustraciju toga stvaranja donosimo primjere jezičnoga nazivlja iz nekoliko starijih gramatika latinskoga i hrvatskoga jezika.

lat. naziv	Šitović 1713.	Babić 1745.	Relković 1767.	Jurin 1793.	Starčević 1812.
<i>grammatica</i>	slovstvo, slovinstvo, gramaticha	grammaticha	grammatika	slovkigna grammatika slovstvo slovinstvo	ricsoslovica
<i>littera</i>	slovo	slovo	slovo	slovvo	slovo
<i>syllaba</i>	sillaba	syllaba	silaba	slovka	slovka
<i>oratio</i>	govorenje	–	rics	rečenje	govorenje
<i>nomen substantivum</i>	ime substantivo, stoeiche, aliti temeglito	ime stojechie	ime od nazivanja, samostavno	ime temeglito	ime samostavno
<i>nomen adiectivum</i>	imena ganutiva, aliti adiectiva, adjectiv	imme ganutglivo illi prinosceno (prineseno)	ime primljivo	ime ganutglivo olliti nadometnutglivi	ime pridavno
<i>nomen numerale</i>	varsta broija	imme brojeva	imena brojenja	immena broja	brojorics
<i>pronomen</i>	zaimenak	–	zajmenak	zajmenci	zaimie
<i>verbum</i>	ric, verbo	verba ili ričii	rics, verbum	rič	vrimenorics
<i>participium</i>	dionstvo, participio	participia	doi uzimajuchi	dionstvo	dionorics
<i>praepositio</i>	pristavak	pristavak	pridstavak	pristavak	pridstavak
<i>adverbium</i>	adverbio, prirucak	priričak	priricsak	priričak	priricsak
<i>interiectio</i>	meumetak	meumetak	medjumetak	meumetak	medjumetak
<i>coniunctio</i>	sastavak	sastavak	sastavak	sastavak	veznik
<i>casus</i>	casg, padnuthie	cas ili dogagiai	spadanje	padnutje, kax	padanje
<i>nominativus</i>	imenuiuchi	imenujuchi	nominativus	nominativ, immenujuchi	parvo padanje
<i>genitivus</i>	poragiauchi, genitio	poragajuchi	genitiv	genitiv, poragajuchi	drugo padanje
<i>dativus</i>	daiuchi, casg datiu	dajuchi, datiuo	dativus	dativ, dajuchi	treche padanje
<i>accusativus</i>	accusative, osuagiauchi	accusatuo, osvagiajuchi	accusativus	accusativ, osvahiajuchi	csetvarto padanje
<i>vocativus</i>	zouuchi	zovuchi	vocativus	vocativ, zovuchi	peto padanje

lat. naziv	Šitović 1713.	Babić 1745.	Relković 1767.	Jurin 1793.	Starčević 1812.
<i>ablativus</i>	ablatiu odnosuiuchi	ablatiuo, odnimajuchi	ablativus	ablativ, odnosechi	–
<i>declinatio</i>	declinaczion, prighibania	declinatione ili prighibania od immena	declinatia ili pregibanje	declinazion alliti izvod	prigibanje
<i>coniugatio</i>	konjugation	conjugatione	conjugatia	sastavgliagne	prigibanje
<i>genus</i>	pleme	kollino ili pleme (musko, xensko, neutro)	pokolenje	plemme (muscko, xensko, neutro)	pleme
<i>articulus</i>	articul ili clagn	člani ili articuli	cslanak	članak	spol
<i>singular</i>	singular, broj iedini, broi iedostruki	singular	jednostavno	broj jednostruk	jednobroj
<i>plural</i>	broi vechestruki	vechestruko	vechjestavno	broj vechiestruk	vechbroj
<i>persona</i>	kip, persona	persona ili kip	persona	kip	sobstvo

6. Današnji tragovi

Preuzimajući model opisa latinskoga jezika Kašić ga je uveo u hrvatsku gramatiku i on će ostati u svojoj osnovi s neznatnim promjenama gotovo u svim hrvatskim gramatikama u idućim stoljećima. Taj je utjecaj latinske gramatike još i danas naglašen, a ovdje ćemo spomenuti samo neke njegove tragove koji nemaju uporište u suvremenoj jezikoslovnoj teoriji nakon što se vide najočitije sličnosti i razlike sa starijim razdobljima.

Trodijelnost (fonetika – fonologija, morfologija i sintaksa) i dalje je glavno obilježje makrostrukture školskih gramatika. Veće su razlike odmah uočljive, ponajprije u shvaćanju didaktičke uloge gramatike pa odatle i u vrsti gradiva koje takvi udžbenici trebaju sadržavati. Tako se gramatike više ne objavljuju uz rječnike, kao što je to bivalo često u prošlosti, izuzetak su tek poneki dvojezičnici u kojima se znadu naći kratke gramatike, u gramatikama se ne raspravlja o pravopisnim pitanjima jer se pravopisi objavljuju u zasebnim knjigama, gramatici se ne prilažu razni negramatički dodaci, nema ni poglavlja o versifikaciji⁴⁹ koje se znalo naći na kraju knjige. Premda su tri gramatičke discipline odvojene cjeline, s jasnim predmetom opisa, iz latinske je gramatike ostala obrada sinse-

⁴⁹ Usp. poglavlje »O stihotvorstvu« u *Slovnici hrvatskoj za srednja učilišta* (1873) Adolfa Vebera.

mantičnih riječi u morfologiji iako je to sintaktičko područje jer, primjerice, slaganje prijedloga uz padeže nije činjenica morfologije pa se u tom smislu može reći da ni današnje hrvatske gramatike nisu lišene toga metodološkoga propusta. Odmak su napravili tek Silić i Pranjković⁵⁰ jer su sinsemantične riječi obradili u sintaksi, ali ipak nisu u potpunosti oslobodili morfologiju od sintaktičkih odredaba, npr. kojim padežnim oblicima brojevnice imenice otvaraju mjesto, zatim u morfologiji imaju nakon opisa sklonidbe i sprezanja »čiste« sintaktičke opise kao što su načini izražavanja glagolskoga vremena (str. 96–97), redosljed nena-glašenih oblika ličnih zamjenica (str. 122), uporaba neodređenih zamjenica (str. 132–133) itd. Demo je na primjeru Babićeve i Šitovićeve gramatike pokazao da sintaktičkoga gradiva ima prilično u poglavljima o morfologiji, što bi se moglo reći i za današnje hrvatske gramatike.⁵¹

Podjela na vrste riječi bila je i ostala stalnica od antike do danas, tek su se mijenjale definicije pojedinih vrsta. U nazivlju je ostao kalk *zamjenice* iako se u jezikoslovlju više ne tumači da te riječi zamjenjuju. Odmak od latinske gramatike svakako je izdvajanje pridjeva i brojeva u samostalne gramatičke razrede. No, u podjeli brojeva na podrazrede vidljivi su ostaci latinske gramatike pa se stoga događa da se u hrvatsku gramatiku uvrštavaju među brojeve dijelni, umnožni i priložni brojevi *po dva, dva puta, drugi put, dvostruk*, dakle sintagme ili složenice nasuprot latinskim jednorječnicama. Tako u VRH-u, najnovijem jednojezičniku, u uvodnom objašnjenju obrade pojedinih vrsta riječi stoji da se brojevi dijele na glavne, redne, brojevnice, brojevnice pridjeve, umnožne i priložne.⁵² Već je Babukić pravilno zaključio da distributivne brojeve »neimaju Iliri, kao što ih imaju Latini ... nego to se ilirski kaže česticom *po*«. ⁵³ I Mažuranić napominje da se u latinskom izgovaraju *singuli, bini, terni*, dok se u hrvatskom opisuju,⁵⁴ pa unatoč tomu ipak ih ima kao podrazred. Za starije gramatike ima opravdanja jer je njihova ovisnost o latinskoj gramatici očita, ali ga nema za suvremene rječnike, kao što je VRH, i gramatike, npr. Akademijina spominje da se u nekim gramatikama nalaze (u)množni, priložni i dijelni brojevi (*dvostruk, dvaput i po dva*) pa iako autori smatraju da to nisu posebne vrste brojeva, navode ih u razredbi.⁵⁵

⁵⁰ Josip SILIĆ, Ivo PRANJKOVIĆ, *Gramatika hrvatskoga jezika*, Zagreb, 2005.

⁵¹ Šime DEMO, »Latinska sintaksa kao implicitno prisutna problematika u gramatikama Tome Babića i Lovre Šitovića«, *Fluminensia*, god. 16, br. 1–2, Rijeka, 2004, str. 45–63.

⁵² Ljiljana JOJIĆ (glav. ur.), *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika*, Zagreb, 2015.

⁵³ Vjekoslav BABUKIĆ, *Ilirska slovnica*, Zagreb, 1854, str. 223.

⁵⁴ Antun MAŽURANIĆ, *Slovnica Hèrvatska za gimnazije i realne škole, Dio I. Rěčoslovje*, Zagreb, 1859, str. 58.

⁵⁵ Stjepan BABIĆ, Dalibor BROZOVIĆ, Milan MOGUŠ, Slavko PAVEŠIĆ, Ivo ŠKARIĆ, Stjepko TEŽAK, *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika, Nacrti za gramatiku*, Zagreb, 1991, str. 667.

Punoznačne riječi koje nemaju sve oznake neke gramatičke kategorije, koje nisu tipični primjeri za nju, nazivaju se različito u gramatikama. Veber ih je nazivao *nepravilnicima* ili *manjkavima* kao i Mažuranić. U latinskim su to gramatikama *defectiva*, npr. *defectiva numero*, *defectiva casibus*, *verba defectiva* itd. Naziv je uzet u europske gramatike pa se i danas govori, primjerice, o defektivnosti, o defektivnim glagolima i uopće o defektivnoj leksičkoj jedinici »kojoj nedostaju pojedini gramatički oblici koje tipično imaju članovi njezine vrste«. ⁵⁶ Nema razloga da se na ovom stupnju razvoja jezikoslovlja tako imenuju neprototipne promjenjive riječi koje su u svojoj paradigmatškoj nepotpunosti samo potkategorija (koja ima svoju pravilnost) unutar neke kategorije, npr. imenice *pluralia tantum* nisu defektivne, one imaju kategoriju broja, samo im je jednina nulta. Usporedivo je to sa starim poimanjem nominativa jednine imenica muškoga roda s osnovom na suglasnik za koje se govorilo da nemaju nastavka. Imaju ga, samo je nulti. Jednako tako još se kaže da su imenice tipa *Ines* nepromjenjive, a nisu jer se zna da su u rečenici *Idem u kino s Ines* dva padežna oblika, akuzativ i instrumental. Dakle, imenica se *Ines* sklanja, samo u paradigmi ima sve homonimne nastavke: ∅.

Šteta što hrvatske gramatike nisu preuzele iz latinske i podjelu imenica prema rodu na muški, ženski, srednji, zajednički (*commune*), sveobuhvatni (*omne*), opći (*promiscuum*), neodređeni (*incertum*) ⁵⁷ jer tada ne bi bilo toliko pogrešna učenja o rodu. ⁵⁸

7. Zaključak

Kontrastivni pristup u Kašićevoj gramatici i u latinskim gramatikama pokazao se kao susretište dvaju jezika koje je imalo svoje pozitivne i negativne strane. Pozitivno je bilo što su autori morali uočavati sličnosti i razlike dvaju jezika pa su morali davati tumačenja za razlike jer nisu mogli preslikavati opis latinskoga. S druge strane, bilo je slučajeva kad su se previše oslanjali na latinske gramatike te su nekritički preuzimali gramatičke kategorije koje hrvatski nema. Ovdje je gramatikološka oslonjenost hrvatskoga na latinski ilustrirana s tek nekoliko primjera, a za dublju analizu nije dovoljan samo jedan prigodni članak. Kada se na kraju osvrnemo na tu povezanost, vidimo da su dijelovi gramatike ostali gotovo jednaki, ostalo je nazivlje, pa i sam naziv *gramatika*, ponešto je ostalo u definicijama vrsta riječi i gramatičkih kategorija, prem-

⁵⁶ Ivan MARKOVIĆ, *Uvod u jezičnu morfologiju*, Zagreb, 2012, str. 75.

⁵⁷ Prevela T. TVRTKOVIĆ, »Gramatički rad Tome Babića«, str. 128.

⁵⁸ Kroatističko lutanje u određivanju kategorija roda prikazala je Branka TAFRA, »Rod i broj ispočetka«, *Filologija*, br. 49, Zagreb, 2008, str. 211–233.

da su se one promijenile pod utjecajem suvremenoga jezikoslovlja. Najviše je promjena doživjela sintaksa u 19. stoljeću uvođenjem pojmova *subjekt* i *predikat*. Teče peto stoljeće od prve hrvatske gramatike, nastale na temeljima latinske, a taj model jezičnoga priručnika ostade duboko ukorijenjen u našem obrazovnom sustavu. I malo odstupanje, kao što je redosljed padeža u učenju sklonidbe, izaziva rasprave i otpor.⁵⁹ Čini se ipak da će školska gramatika u nas još dugo ići davno utrim stazama.

Summary

INFLUENCE OF LATIN GRAMMARS ON THE HISTORY OF CROATIAN GRAMMARS

Latin grammar was the matrix for the origin of grammars of national languages throughout Europe. It served not only as a model for the description, which has been preserved in the form of the so-called school grammars for centuries, but numerous grammar categories that other languages did not have were adopted from the Latin grammar. On selected examples from Croatian grammars, ranging from the first grammars to today's grammars, presented is the role of Latin grammars in the history of describing and standardising the Croatian language. The aim of the paper is to explore in which elements the influence of Latin grammars on Croatian grammars in over four hundred years is reflected. Given that the meta-language of the first Croatian grammar was Latin, and of Latin grammars Croatian, the contrastive approach was the first grammar encounter between the two languages. This was followed by the macro-structure of grammar books by adopting grammar categories from Latin that were not present in Croatian, illustrated by some obvious examples, including links to Slavic grammar books in the description of cases. Of the traces of Latin grammar in today's Croatian grammars, found were those less visible, such as the classification of numbers that does not match the situation in the Croatian language, which points to the centuries' long inseparable rootedness of Croatian grammar in Latin grammar.

Keywords: Croatian grammar, Latin grammar, contrastive grammar, meta-language, grammarology

⁵⁹ Promjena je naišla na otpor roditelja, ali i jezikoslovaca pa je tako Silić smatrao da je redosljed »naslijede klasične latinske gramatike« i europske tradicije te da ga ne treba dirati. (<http://arhiva.dalje.com/hr-hrvatska/roditelji-protiv-promjene-redosljeda-padeza/113078>; posjećeno 7. 1. 2018.).